

אחרית-הימים של ארנולד טוינבי

תשוקת-התבוסה ודת-הבליל

ה. ר. טרוור-רופר

נה, המקיפה את הכרכים א'—ו' יצאה לאור בין 1939—1932; הברית החדשה, המחזיקה את הכרכים ז'—י' יצאה בשנת 1954. גדולה מזו, הברית החדשה מסיימת בכרך רב-ענין הזורע אור על תכליתו ואופיו של המפעל כולו, הוא הכרך העשירי רי או ספר ההתגלות. אם ברצוננו להבין את דבר-השליחות במלואו, עלינו לבחון את הביבליה לפי הסדר שבו נכתבה, החל בבראשית וכלה בהתגלות.

ב.

והנה, דבר-השליחות בכללו, הכלול בברית הישנה של טוינבי פשוט הוא וברור למדי. ספר בראשית שלו הוא סיפור שקיעתן של הציויליזציות, וזאציות. כל הציויליזאציות, לפי טוינבי, בנות-השוואה הן; על כולן עוברות איסטיות דומות; כולן מבלבלות ומתנוונות בהתאם לאותם חוקים כלליים, בהתאם לאותו לוח-זמנים כללי של צמיחה ותמורה; כולן סופן למות. יכול שיש צורות שונות של מיתה, יש ציויליזאציות הגוועות פתאום, מתוך אלימות ובלי שיגיעו למלוא חלדן; ויש מהן שהן מתקיימות ספק-קיום, אך לאמיתו של דבר הן מתות, כמין מאובנים של הוויית עצמן. שכן חוק התמותה אין יוצאים מן הכלל לפניו. תמיד יש סוף, והציויליזאציה המערבית שלנו, שראינו אותה לפנינו כמיוחדת במינה ובת-אלמנות, היא לאמיתו של דבר לא שונה מכל השאר. גם היא סופה למות, ואמנם היא עתידה למות בקרוב מאד, האם לא נתגלו בה כל סימני התשישות והזיקנה, כפי שאיבחנו זה הדוקטור של הציויליזאציות? האם לא הגיעה לשיאה ארבע מאות שנה קודם? האם אין ארבע מאות שנה פרק-הזמן המוקצה, במסתורין של חשבון ההיסטוריה, ל"עידן הפורענויות" הקודם למיתתה של ציויליזאציה? האין הציויליזאציה שלנו מתפוררת כבר בנראה? אכן סופה ממשמש ובא.

זה דבר-שליחותו של טוינבי בכללו, תורה דטרמיניסטית היא, אך יש לה עוד תכונה אחת: הרי היא מורדת-אור מעיקרה, אף שטוינבי בנתחן את הציויליזאציות, טוען למדעיות וקור-רוח,

הביבליה של ארנולד טוינבי — כי זה השם, היאה לספרו בן עשרת הכרכים "סטדי אוף היסטוריה" — לא נתקבל בסבר פנים יפות על ידי ההיסטוריונים שאומנותם בכך. אני מסכים עמם כי הספר הוא בלתי אמתי, בלתי הגיוני ודוגמא טי. אבל במאמר זה אני מתכוון לדון באמיתותו או שקרותו ההיסטורית, במסקנותיו או אי-מסקנותיו ההגיונית, בתוקפו או בטלותו מבחינה אמפירית. אין בדעתי אלא לדון במשמעותו כתי-עודה של זמננו, כי בין שהוא אמתי או כוזב, הגיוני או בלתי הגיוני, אמפירי או מופשט, הרי הספר הזה עורר תשומת-לב מרובה, אם כי כל פרק ופרק בו עשוהו המומחים ככברה, ואם כי הוא כתוב בסגנון שלעומתו דברי היטלר או רוזנברג מצויינים בבהירות של גיבון, הרי קהל ההדיוטות, ביחוד באמריקה, קיבלו כ"מלאכת-מחשבת בת-אלמוות", "הגדולה ביצירות זמננו", "מן הסתם היצירה ההיסטורית הגדולה שנכתבה מעולם", כמיצרך מרויח-דולרים, אומרים לנו, שני הוא רק לויסקי. הצלחתו הסיעה את המחבר, שכבר היה שבע-מסעות קודם, סביב כדור הארץ, כשהוא מרצה הרצאותיו, קשור-כתרים, מסין ועד פארו, ברי, חזיון זה אומר דרשני, לא די לומר כי הספר מוטעה וכוזב מבחינה אינטלקטואלית, עלינו לשאול, מדוע טעות כזו יש לה מהלכים עד כדי כך. מה פשר דבר-השליחות אשר בפי טוינבי בהקשר תקופתנו? כדי להשיב על כך עלינו להתבונן בדבר-השליחות של טוינבי מבחינה שונה מזו של רוב מבקריו. הללו דנו בעיקר באמיתותם של הדברים. הם בדקו תוקף טענותיו. אני איני דן אלא במשמעותם של הדברים. איזה מין עתיד חווה (בצדק או בטעות) טוינבי? מה תפקיד הוא מומין אותנו למלא במהלכה של ההיסטוריה?

כדי להבין את דבר-השליחות, ראוי לזכור את השלבים שבהם ניתן ואת המאורעות שהתרחשו באותה שעה, כי הביבליה של טוינבי לא באה לעולם בבת אחת. בשתי מגילות ניתנה, בהפרש חמש-עשרה שנה זו מזו — חמש-עשרה שנה שכל-לו בתוכן את מלחמת 1939—1945; הברית היש-

נבראו. הבה נתודה כי בארבע מאות השנים האחרונות היינו כולנו חוסאים עלובים, הבקענו את קליפת-הביצה הקדושה של אחדות קתולית שבתוכה היינו כלואים באושר ובתום-לב, פגענו באיסורים ובחרמות הפרימיטיביים שהניחו אותנו באותו חביון, ויצאנו לאורו החדש והבהיר של היום. אבל הנה עתה, בזכות ה"מדע" מכוח ההשראה של הנביא טוינב, נתגלה לנו כי אור היום מתעה, כי אור המרחב קר. הבה נקום איפוא ובידים חרדות וצנועות נחבר אחד לאחד את שיי-ריה-שבריה של אותה קליפה נוחה ונחוור וננחל לתוך אפילתה החמימה. מי יודע, אותה תרנגולת זקנה וקדושה, אמא רומא, אף שבודאי אינה נוחה-לרצות ביותר לאחר סוררות ממושכת כזו, אולי עוד תיאור לשוב ולדגור על זרעה, זרע מרעים — ועתה סוף-סוף חוזרים בתשובה? לא נשנה את חוקי הברזל של ההיסטוריה, אבל אפשר שנמתיק את גזר-דיננו. בגלל חטאינו בא המות. לא נימלט עוד מדין המוות; אך לפחות הבה נינחם על חטאינו.

ג.

כך, בעיקרו, היה דבר השליחות בברית הישנה של טוינב. מן הראוי לעיין בקצרה בשלשלת היוחסין שלו ובזיקתו למהלך המאורעות. כי אין בו לאמתו של דבר כל חידוש וזלת הסיסטמאטי-זאציה המפליצה, שכל דבר נשתעבד לה כאן. "שקיעת המערב" היא, לפחות באופן יחסי, עובדה גלויה — אמנם בהגבלות מסוימות שטוינב אינו שם ליבו אליהן, אכן הכיבוש הטכני והאיריגון של הטיבות יבשת גדולות על ידי רכבות, כוח-מנוע ותחבורת-אוויר, שללו מן המעצמות הימיות הקטנות של אירופה אחד מיתרונותיהן, וגייסו תחת זאת את שפעת הכוח הגדולה הרבה יותר, שלא היתה מאורגנת לשעבר, של ארצות כמו אמריקה ורוסיה. אבל היסט זה של מאזן הכוח דבר אין לו עם עצם שטף הזמן, עם "הזדקנות" של תרבויות או השפעתו המשחיתה של הרנסאנס. על כך עמדו גיאוגרפים כסיר הלפורד מאקינדר עוד לפני שנאחו טוינב באותה עובדה, ובהפרידו אותה מסיבותיה האמתיות ייחס אותה אל התהליכים הקוסמיים שעלו בהשערתו. והנה תהליכים קוסמיים אלו יש להם שלשלת-יוחסין אחרת.

שלשלת-יוחסין זו היא גרמנית. התיאוריה שכל דברי הימים חרוצים מראש ושהשכלים בין איס-

הרי כל ניתוחו באמת שולטת בו פנייה אמוציונלית חזקה, למרות חינוכו ההיליני, נטית רוחו בעיקרה היא אנטי-ראצינאלית ובלתי ליברלית. לית לתועבה לו כל דבר המזכיר את חופש הרוח, את השכל האנושי. אי-ליבראליות זו מסלפת לא אחת את הגיונו שלו. מונחים, שלמען תכליתו "המדעית" מן הדין שיהיו ניטראליים, כגון "שקיעה" או "התנוונות", הוא משווה להם משמעות מוסרית ומוזהה אותם דרך שרירות עם התהליכים שאינם לרצון לו — למשל צמיחת הליברליזם או הראצינאליות. הנה כי כן, בספר בראשית שלו שקיעת הציויליזאציה שלנו ראשיתה בזמן שאבות אבותינו אכלו מעץ הדעת וביקשו להידמות לאלים יודעי טוב ורע — הוא זמן הרב-סאנס. לגבי טוינב, הרנסאנס היה תחילת השקיעה לבלי-שוב של המערב, וכל גילוי נוסף של השכל האנושי הוא בעיניו ציון-דרך נוסף לקראת החורבן. המאות הגדולות ביותר בתולדות אירופה, תקופות הריפורמציה, הפילוסופיה החדשה של המאה השבע-עשרה, ההשכלה, הנצחון ההדרגי של המדע על החולי והרעב, הן בעיניו התקופות האפלות ביותר. ההשכלה האירופית של המאה השמונה-עשרה, אותה תקופה שאין כמותה לאמנציפאציה אנושית, זמנם של באך ומוצארט, גיבון וולטיר, כל אלה בעיניו תקופה של "טמפרטורה אידיאולוגית נמוכה", אתנחתא יגעה במי-רוץ הפאטאלי של התפוררות אירופה ושקיעתה, הפוגה קצרה בין העוית הראשונה לשניה של גסיסתה. ודוק, הכליון היה חרוץ עוד לפני אותה אתנחתא. מותה של אירופה כבר נגזר, לא משעה שעמדו עליה האינדוסטריאליזם או הקומוניזם או פצצת-המימן לכלותה, אלא בה בשעה שהרנסאנס, זו הפורענות הרוחנית הגדולה, ירדה עליה כמארה. או החלה ההתפוררות, או יצא אותו גזר-דין למיתה, שעכשיו, לאחר שמלאו ארבע מאות שנה כקצוב, עתיד הוא להיות מוצא אל הפועל.

האין איפוא כל תקווה? האין דבר שיעביר את רוע הגזירה? לא, אומר טוינב. לא מאומה. הדבר האחד שאולי ניתן לנו לעשות הוא לבקש דרך לשוב לאותו גן-עדן של תמימות בניימית, שממנו גורשנו בעטייה של חוצפתנו כלפי שמיא. הואיל והרנסאנס והריפורמאציה, בפקחם את עינינו ומוחו של האדם, דחפו אותנו אל המדרון בן ארבע מאות השנה המוליך אל אבדננו, הבה נחזור מעבר לאותן האפיוודות הפאטאליות, נכפור בהן ובתוצאותיהן, נעמיד פנים כאילו לא היו ולא

זאת: "את חטאת, עונשך בא, ראויה את למות!
כן דיברתי! חזרי בתשובה".

כך ניתן לראות את הברית הישנה של טוינבי, כמו את חזונו הקשה של שפנגלר, כמין צד שני של מטבע הראדיקאליזם הגרמני, כועקת יאוש של התבוסות השמרנית. "המשטר הישן גווע", קראו הראדיקאליים, "דינו נחרץ לכליה. הבה נב-עט בו עוד בעיטה אחת ותם לגווע. אז יתחיל של-טונו של המעמד השליט החדש". כך היה קולם של המהפכנים הראדיקליים הולך בכל הזמנים. זו היתה קריאתם של האנאבאפטיסטים של מינס-טר במאה השש-עשרה, של הקדושים האנגלים במאה השבע-עשרה, ואולם החברה האנושית קשוחה ואשונה הרבה יותר ממה שמשערים הרא-דיקאליים, כאשר נוכחו לדעת האנאבאפטיסטים והקדושים עד מהרה. כשצועקים הראדיקאליים שהנצחון מובטח להם ללא ספק, שמרנים בעלי תבונה חוקעים להם סנוקרת על חטמם. רק החלו-שים שבשמרנים מקבלים דברים אלה כדברי אמת ומתרוצצים לבקש כהן להתודות לפני מותם.

ד.

מטעמים אלו לא נתקבלה הברית הישנה של טוינבי ברצינות יתרה באנגליה. לפי שעה היו רק בגרמניה מהלכים להשקפות קטסטרופיות אלו, ואמנם בגרמניה היתה להם עדינה עד מהרה. שכן אם כי המארכסיסטים קצרה ידם להגשים את חלומם על כיבוש גרמניה, הנה מפלגה ראדי-קאלית אנטי-מערבית אחרת שיצאה בכליו הש-אולים של המארכסיזם, הצליחה לעשות שימוש בתורת "שקיעת המערב". אדולף היטלר, כמו שפנגלר וטוינבי, לומד-היסטוריה היה. כמותם היה משוטט על פני מאות שנים ודוחה את העובדות הנוחות לחפצו לתוך מערכת מפליצה. עובדות נכונות של הגיאוגרפיה נתערבבו במוחו בקש וגבבא של פילוסופים, והוא ראה את עצמו כעוף-החול של הדורות, כמשיח שיקפל ויחתום תקופה אחת ויפתח תקופה חדשה. המערב, אמר, אבד; אבל גרמניה לא אבדה, או לפחות אפשר שלא תאבד — אם רק תפסול את המערב. הוא יקים לתחיה את גרמניה על ידי ניתוקה מזרועות ציוני-ליזאציה גוועת. הוא יפח בה רוח פרימיטיבי, ברברי, איראציונאלי. הוא יעקור מידי רוסיה המארכסיסטית את מנהיגות התקופה החדשה, הבלתי מערבית, הבלתי-קפיטליסטית, הבלתי שכלתנית, ויקים קיסרות חדשה על חרבות המע-

טדיה חרצה אחת לאחרת מסומנים בעויות קטסטרופיות היא פריז המיוחד של המוח הגרמ-ני. הגו אותה הגל, מארכס, ניצשה; ובמאה העשרים, כשפורענויות גדולות ירדו במישנה שאת על גרמניה, נעשתה תיאוריה זו, היא וחילו-פיה, התורה המקובלת על בתי-מדרש גרמניים שונים. כי לאחר התבוסה במלחמת העולם הרא-שונה, בשלהי מאבק מתיש זה, נוכח מפולת קיס-רויות ותיקות, ובפני בעיות חברתיות איומות לגודל, קל היה לגרמנים לתלות עצמם ברעיונות ילידי-בית אלה ולחזות שואה אוניברסאלית. כך עמדו המארכסיסטים, שונאי המערב "הרכושני", והכריזו בשמחה כי בא סופה של תקופה שלימה, על המערב ותרבותו הקיץ הקץ, והם ישתנו בהכרח על ידי כיבוש; כיבוש שיבוא מצד מעצ-מה חדשה, לא-מערבית, זו שקיבלה את התורה הגרמנית של המארכסיזם, היא רוסיה הסובייטית. זה היה דבר-שליחות בוטה, שכן בעליו קיוו לה-יות יורשי המערב, בעלי ההנאה והשליטים בת-קופה החדשה. מצד אחר, אנשי-רוח גרמניים שמ-רניים, שיניקתם מאותה מסורת, קיבלו אותן מסק-נות עצמן בפחות חדווה. ביבבה ובחירוק-שינים הכריזו אוסוואלד שפנגלר כי הנה הגיע תור המע-רב; שכן "ציויליזאציות" בנות-השוואה הן וכולן בנות-תמותה; וששעת החורבן לתרבותנו קרובה. והנה כאן נכנס טוינבי. מעשה חובב אנגלי, כשהוא משרך דרכו יוצא-דופן במקצת בעקבות הגרמנים בעלי-המקצוע, הוא חזר על התיאוריה הכללית של שפנגלר. אף הוא היה שמרן, וכתל-מיד-חכם קלאסי אהב את העבר: בצער חזה אי-פוא את התפוררות המשטר שהיה. מצד אחר, כמורד-אור, המתעב את שכל האדם ומעלליו, היתה בו מעין שמחה-לאיד בזהותו את שקיעת המערב עם עליית השכלתנות. זיהוי זה, יש להו-סיף, לא היה חדש; מחובב היה על אסכולת-הסופרים מורדי-האור — באַלוֹק, צ'אַסְטְאַרטוֹן, ט. אי. האלם. אגב, אין הוא מתיישב יפה עם התי-אוריה הכללית של טוינבי. הואיל והוא מקצה פרק-זמן שווה לכל הציויליזאציות, בלי להתחשב במושכלותן היחסית, ברור הדבר שהשקיעה וה-תפוררות הן לדידו פונקציה של זמן וגיל, ולא של רוח או שכל. ובכל זאת נוח ונעים היה לטוינ-בי לעשות זיהוי זה; הדבר נתן לו את האפשרות לספוק כפיו ביתר ריגשה נבואית אם יכול היה לומר לציויליזאציה גוועת לא בלבד: "את זקנה, רגלך האחת בקבר, עוד מעט תמותי", אלא גם

כל פנים, מהלומות חוץ הן רק הזדמנות, אך לא הסיבה להתפוררותם. אפילו הציויליזאציה של האינקא באמת לא החריבו אותה הספרדים, אלא הגיעה לסיומה ההגיוני בשעה שבאו הספרדים. המחריב הנגלה הוא לאמיתו של דבר לא מחריב אלא רק מוציא את הרקבון הפנימי לאור. על כל פנים עד שנת 1940 כבר הוכיח היטלר שהוא מוציא-לאור בעל-יכולת. אם המערב רקוב כל כך שהוא עתיד להתפורר מתוך התנוונות טבעית, שורת השכל נותנת לצפות כי המהלומה הראשונה נה מבחוץ תשלים את התהליך. כך היתה סברתם של הפטניסטים. ודאי צער היה להם לראות שהמערב לא התפורר למרות כל המהלומות שספג, למרות ההכרח ההיסטורי, ולמרות כוח השכנוע המשולב של היטלר ושלם: לא זו בלבד שלא התפורר — הוא עמד על נפשו; ידו היתה על העליונה; הוא חי וקיים.

מה היה לטוינבי לעשות בשעה שעמד בפני שרידתה הבלתי צפויה של הציביליזציה שחזה בוודאות כזו את חורבנה? לשנות דעותיו? דבר זה קשה לצפות מכל נביא שהוא. לכל היותר רש-אים אנו לצפות לפירוש מחודש. ואמנם כך היה. בשנת 1954, לאחר חמש-עשרה שנות שתיקה, הוציא טוינבי לאור את הברית החדשה שלו, וב-הוציא אותה לאור הודה — לא בטעות, כי הוא מעולם לא הודה בטעות — בהתפתחות מסוימת בהשקפותיו. בחמש-עשרה השנים האחרונות, הוא כותב, "חלו בעולמי הפנימי תמורות אשר, בועיר אנפין של חיי היחיד, היו בשבילי בעלות שיעור-גודל" בדומה לתמורות הכבירות שהמלחמה הגדולה של 1939—1945 חוללה בעולם החיצוני.

מה היו תמורות פנימיות אלו? משהו מהן כבר נתגלה בעקיפין בויכוח פומבי שהיה לו בשנת 1948 עם החוק במבקריו, ההיסטוריון ההולנדי הדגול הפרופ' גייל. בויכוח זה הגדיר גייל את טוינבי, על סמך הברית הישנה שלו, כדטרמיניסט. להפתעתו מצא טוינבי דוחה בתוקף את ההאשמה. "כשהאזהרה המאיימת של הדטרמיניזם הדוגמאטי של שפנגלר לנגד עיניי", הכריז טוינבי, "חזקה עלי שאזהר ואשמר לראות את עתיד דה של הציויליזציה שלנו כשאלה פתוחה". לשוא טען גייל כי התליית-משפט זו אינה מצויה כלל בספרו של טוינבי; ולא עוד אלא "אשר לעתיד, הרי במקום אחד בספרך אתה קרוב מאוד לצייר, כדברייך, את 'ההורוסקופ של הציויליזאציה שלנו' על סמך גורל ציויליזאציות אחרות, ולא אחת

ר. כדי להביא מורך בלב קרבנותיו המיועדים הוא הבטיח להם כי חוקי הברזל של "ההכרח ההיסטורי" הם לצידו; לאחר שריפה ידי רבים ככל האפשר, קיבץ את חילו ויצא בשנת 1939 למערכה.

כשצעדו הלגינות הגרמניים על פני אירופה, דורסים את חירותה וחוקיותיה, קרוב שרבים היו סבורים כי קזותו הקודרת של טוינבי הולכת ומת-גשמת. הרי זה בלי ספק קץ המערב. ואם התבוסה וודאית היא, כלום לא מן התבונה הוא לקבלה בצורתה הפחות מכאיבה, על ידי כניעה מניה וביה? ובכן קמה באירופה כולה שכבת אנשים שלא היו נאצים או פרו-נאצים, שלא התלהבו לסיכויים שלפניהם, שהיו בעצם שמרנים, אך קיבלו כבלתי-נמנע את "המשטר החדש", שאיים עליהם מברלין. המערב, אמרו, בא קצו: מדוע לא יכנע, מתוך תקווה להציל לפחות אותם השרידיים של תרבות המערב הראויים להתקיים? אפשר להקריב חירות וחוקיות למיניהן, ובלבד שיינצלו עיקרי התרבות — ההירארכיה החברתית והכנסיה, אנו חטאנו, קראו אנשים אלו, אכלנו מן הפרי האסור; הבה נחזור בתשובה ונפרוש מן ההיסטוריה, ונניח את העתיד לאחרית-הימים הנאצית. מכאן ולהבא הבה נהיה טובים, ונניח לרוצים בכך, להיות פיקחים; אנו לא ננסה לחשוב, אלא רק להתפלל. הקדוש-הפטרונו של בר-יות כאלו באירופה כולה היה המרשל פאטאן. הוא היה אפוטרופוס של כל אלה שכוח-רצונם תש מחמת יומרותיו המשיחיות של היטלר וודאו-יותיו הקודרות של טוינבי. שכן טוינבי, במידה שהיתה לו השפעה כלשהי, היה בעל-בריתו הרוחני של בלא יודעים של היטלר בעולם הבלתי-נאצי, נביא הפטניזם האירופי.

אני אומר "בלא יודעים", שכן למען האמת עלינו להודות כי אין לו לטוינבי חיבה יתרה לכיבוש אירופה בידי הגרמנים דוקא. דומה שלא איכפת לו מי יחריב את המערב, ובלבד שהמערב ייחרב ובכך יאשר את התיאוריה שלו. הוא אף לא ניבא מעולם מי יהיה מחריבו, ודאי שלא חזה מראש כי יהיה זה היטלר. בשנת 1936, אחרי ראיון ארוך עם היטלר, הכריז טוינבי כי הוא "משוכנע כי באמת ובתמים הוא חפץ שלום באי-רופה". אפילו בשנת 1939 הוא היה עיוור, או אדיש, לגבי האיום מצד גרמניה הנאצית. כי ציויליזאציות, טען, תמיד תוכרענה על ידי הודק-נותן הפנימית, לא על ידי מהלומות מבחוץ; על

בא משום התנגדות כלשהי מצד אירופה החלור-
שה. לא. דבר זה בא על ידי "צירוף מקרים מוצ-
לחים" מאותו סוג ששום היסטוריון אין לצפות
ממנו שיחזה אותם מראש, ושלא יתכן — מוסיף
טוינבי בסיפוק — כי יחזרו שוב. הנה כי כן מל-
חמתו של היטלר שטוינבי לא חזה אותה ב-1939
נפסלת ונדחת כ"מלחמה משנית" שאינה שיי-
כת לעניין, כדבר של מה בכך שאין בו כדי לער-
ער את ההנחה הכללית שהמערב בשל לכיבוש.
אין להעלות על הדעת, מובטח לנו, שהמתקף
הבא יחזור על "הצירוף המקרי של שגיאות שב-
אקראי" שהביא לידי כשלוננו של היטלר. לפיכך
אל נא נאבד את אמונתנו — את האמונה בחזות
תבוסתנו שאין ממנה מנוס.

מהו איפוא, נשאל, חידושה של הברית הח-
דשה לטוינבי? היכן הוא אותו סעיף-מפלט
שגרמז בוֹיכוחו בשנת 1948 עם פרופיסור גייל?
התשובה היא כי הבשורה הטובה והמשמחת
שטוינבי מעניק לנו אינה שתרבות המערב גיתן
להצילה, אלא, יתר על כן, שתרבותנו הרקובה
אפשר לה להוולד מתוך חורבנה. בשנות השלו-
שים היה טוינבי מקונן על מותה הקרוב של
תרבותנו, משום שיחד עם הרבה ממה שיש בה
מן המושכל ולפיכך רע, יאבדו גם היסודות הטו-
בים, האירציונליים. על אף הכל מקווה היה שעל
ידי איזה שינוי, איזו החלשה ביודעים של היסו-
דות הראציונאליים וחיווק היסודות האיראציונא-
ליים, יינצל ויישמר המיבנה גופו, ואולם עכשו
הודה טוינבי ברעיעותה ההגיונית של כל תקוה
מעין זו. סוף סוף הוכרע תחת לחץ שיטתו הדט-
רמיניסטי שלו. אבל אפשר היה לו לעשות זאת
בלי היסוס משום שנתגלתה לו אמת חדשה, חשו-
בה מאד, ולדידו אמת מנחמת.

האמת שנצנצה לפני טוינבי בשנים של מלחמת
היטלר, אותן שנים שבין הברית הישנה והחדשה,
פשוטה היא מאד ביסודה. הלא היא, שהציוילי-
זאציות האנושיות אינן, ככלות הכל, עשויות מק-
שה אחת, כוליות אורגניות. יסודותיהן ניתנים
להפרדה זה מזה ואפשר להם שיתקיימו, כחלקים
חיים ומחיים, בציויליזאציות אחרות, ב"מדינות
האונברסאליות" שיבואו לרשת אותן. מדוע לא
תלך הציויליזאציה המערבית שלנו לאבדון —
וככל שתמהר הרי זה משובח — נושאת עמה את
כל הקש והפסולת שהם פרי סירוס דמותה על-
ידי השכל, ובלבד שחלקים בעלי ערך שלה, כגון
דת שלה הפרימיטיבית מלפני הריפורמציה, ית-

אתה מעיר שנכנסנו לשלב ההתפוררות שאתה
מתאר בפירוט כזה בספרך כמוליך לשואה. טוינ-
בי פשוט סירב להודות במסקנה זו. כל טענותיו
אפשר מוליכות אליה, אבל עכשיו פתאום הוא
ממאן להכריז על הכליון והאבדן. הוא לא נתן
כל נימוק לסירובו לקבל את המסקנה האחת והי-
חידה שאליה מוליכים בהכרח כל ה"חוקים" שלו.

ה.

מה היה סעיף-המפלט שנתגלה לטוינבי עד
1948 במערכת הדטרמיניסטית שלו? את התשו-
בה עלינו לבקש בברית החדשה שלו, שהגה וה-
רה באותו פרק-זמן לאור התמורות הפנימיות
העמוקות שבאו בעקב המלחמה, ושיצאו לאור
אחר-כך ככרכים ז'—י' של ספרו. ואמנם כרכים
אלה מוסיפים דבר-שליחות בעל משמעות לדברי
הברית הישנה; דבר-שליחות שהפעם יש בו נימה
של תקוה תחת גאוש — תקוה מיוחדת במינה.

לא שנתגלה לו לטוינבי סיכוי להמשך קיומה
של תרבות המערב. בנקודה זו לא חל כל שינוי
בתורתו. אפילו מאורעות 1939—1945 לא יכלו
לשנות את להיטותו לראות בחורבנו של "המע-
רב", ולעתים רואים אנו מה קצרה רוחו לנוכח
המאורעות שאינם מתישבים, בעקשנותם כי רבה,
עם תורתו. מדוע, כביכול הוא שומע את שאלתנו,
לא נתמוטט המערב בפני עצמתו של היטלר?
תוף! — הוא משיב — היטלר לא היה בגדר איום
כלל. — כלום אפשר שהיה איום של ממש אם
המערב הרקוב לא נתפורר למגע ידו? צבאות
היטלר היו צבאות שוא ומדוחים: רק הפאציפיזם
הדקדנטי של אירופה הוא ששיווה לו מראה כוח
ועוז. הוא לא עשה את גרמניה למעצמה צבאית,
אלא בפיתוי, מירמה, וצליפה, רק עשאה "בלתי-
שואפת-מלחמה במדרגה אחת פחות משכנותיה".
"במלכות העורים בעל העין האחת הוא מלך". אף
מלחמת 1939—1945 אינה מלחמה של ממש בעי-
ני טוינבי — כלום לא נתחייב כבר על ההנחה
שמלחמת 1914—1918 היתה המלחמה הגדולה
האחרונה שאירופה התשושה, לפי לוחות הערכים
של טוינבי, היתה מסוגלת לה? ובכן נפסלת מל-
חמת היטלר כ"מלחמה נספחת" בלבד, שלמטה
מכבודו של היסטוריון מדעי להתעסק בה, וממי-
לא אין בה כדי להפריע את הסימטריה המושלמת
של אותם לוחות. ולבסוף אם היטלר החלוש הכ-
זיב את הפרופיסור במה שלא הקים ממשלה בכי-
פה על חורבות אירופה, אל נא נחשוב שהדבר

נדף כעשן זכר משורריה והוגיה, נתלש מן הזכר-רון האנושי על ידי האש המטהרת של הקנאות הדתית, עד שהרנסנס הרקוב העלה אותו שוב מן הנשיה? אבל כלום לא נתקיימו ונשמרו לאשרנו החלקים החיוניים יותר של אותה ציויליזאציה, המסתורין ומשחקי-המסכות, הסקרמנטים והקר-בנות, איזיס ואדוניס ומיתראס, התומים ושמורים באותה דת סינקרטיסטית חדשה, "אותו טוטי-פרוטי אלכסנדרני מזור", כפי שקרא לכך נורמן דוגלאס, היא הנצרות? אפילו כן הדבר, אומר לנו טוינבי, הרי תרבותנו המערבית מתפוררת עתה חיש מהר. אנו ננוצה, נחרב, ניבלע. צורותינו הפוליטיות, הירותנו, תרבותנו, ימורנו. אבל מה בכך? שהרי אמונותינו הדתיות, שהן לבדן נחש-בות, תתקיימנה כאחד הרכיבים המשומרים של דת סינקרטיסטית חדשה, טוטי-פרוטי חדש, או, כדברי פרשן אחד, "בליל של הבתולה מרים וה-אם איזיס, מיכאל הקדוש ומיתראס, פטרוס הקדוש ומוחמד, אוגוסטינוס הקדוש וג'לאל א-דין מאול-נה". כזו, מובטח לנו, עתידה להיות "הדת האוני-ברסלית" החדשה, שתהפוך את תבוסתנו הפולי-טית לברכה ממש, ותירש את מקום השכל האנושי ותמחה זכר עלילותיו, הרנסנס, הריפורמציה, ה-פילוסופיה החדשה, ההשכלה.

אבל כיצד תגיע אלינו שליחות חדשה זו? כלום יביאו אותה כובשינו בצללונם? ודאי לא. קיסרי רומא לא המציאו את הנצרות, הם רק יצרו מער-כת פוליטית שבתוכה ניתן לזו להתפשט. בנקודה מסויימת בומן, תוך כדי התפוררות החברה ההי-לינית, קם משיח. המשיח הטיפף לתורה, ששינתה את הפסוק הפותח, הבלתי מעורער, בספר ברא-שית ונתן לאנושות, שנגזרה עליה מיתה פיסית, תקוה חדשה של חיים רוחניים. מסביב לדבר שליחות זו התקבצו תלמידיו של המשיח, ולימים גיבשו את המיתולוגיה של דתות אחרות למיניהן. והנה גם כיום מחייב צורך הדת החדשה הופעת משיח חדש — משיח שיש לו כמה יתרונות על קודמו. שכן המשיח הקדום נהג בתמימות: הוא הגיד את דברו, ותלמידיו עשו לאט לאט את שאר המלאכה, באופן שהדת החדשה צמחה כביכול באופן ספונטאני, במשך מאות שנים, נשמעת לחוקים בלתי אישיים. אבל המשיח החדש יוכל להגדיל לעשות. בידעו את החוקים, הוא יכול לכלכל ולהפעיל אותם בעצמו, או לפחות לקדם את פעולתם ביתר יעילות. הוא יודע מראש מה צריכה להיות צורתה הסופית של הדת החדשה.

קיימו כרכיביה המחיים של "המדינה האוניברסלית"? הרי זו מסקנה הגיונית, חיובית, ואף מעודדת יותר, מאותה הצעה תבוסנית שנפרפה ברפיון לברית הישנה של טוינבי. שוב אין כאן שאלה של ריאקציה בלבד. הישועה תבוא מעתה לא מתוך פרישה נוגה אל הרחם המצומק של האם-הכנסיה, אלא מתוך צעידה קדימה בדרך חרוצה מראש שנמצאה לא פאטאלית כל כך בסו-פו של דבר. הציויליזאציה שלנו אמנם טובה היא; אבל מה היא סוף סוף ציויליזאציה? "ציויליזאציה-יית", נאמר לנו, "קיפחו את משמעותן ההיסטו-רית, פרט לאותה מידה שמסייעות הן להתקדמות הדת". לפיכך מה חשיבות לדבר, מתי ועל ידי מי יעלה הכורת על האנושות המערבית, יולעג המש-פט המערבי, יכובה אור האמנות והספרות של המערב, תבוטל החירות המערבית? הדת שלנו—או ליתר דיוק, חוט אחד שלה: שכן טוינבי עד-יין דוחה כפי הנראה את הפרוטסטנטיות — תיש-אר ותתקיים. אמנם לא היא לבדה, ביחודה, אלא כחלק מדת נעלה יותר, היא דת המדינה האוני-ברסלית.

ו.

זו ההתגלות החדשה אשר לטוינבי. אף היא כמובן לא כולה חידוש; שכן כל שיטתו של טוינ-בי היא מטבע ברייתו חזרתית. אף התגלות זו יש לה איפוא תקדים היסטורי. התקדים שאוב, כמו תמיד, מהתרבות היוונית-רומית. כי אף שטוינבי טוען ששיטתו מיוסדת על כמה וכמה ציויליזאציות שעברו ובטלו, הרי באמת, כפי שהוכיחו מבקרי לעתים קרובות, היא מיוסדת על הציויליזאציה היוונית-רומית בלבד — הציוי-ליזאציה היחידה שטוינבי למד באמת, ושלריקמ-תה ומיבניה, כמובנן בפיו, מצוות כל שאר הצי-ויליזאציות דרך שרירות להסתגל. הנה כי כן, יש לשוות לשקיעת המערב דמות שקיעתן של יוון ורומא, והכנסיה האוניברסלית החדשה, שטוינבי הוא נביאה, בדין שתהא דומה לכנסיה הנוצרית הקדומה, בימים שעדיין היתה חדשה. גלגל ההיס-טוריה שוב עשה הקפה שלימה. העתיד שוב נע-שה נהיר באמצעות העבר.

וכי לא עשתה התרבות הפגנית הקדומה של העולם ההיליני לפי חוקי טוינבי ונתפוררה? וכי לא עברו ובטלו עד גמירא צורותיה הפוליטיות — הערים היווניות העצמאיות, המונארכיות ההלניס-טיות, הריפובליקה הרומית עצמה? כלום לא הת-

אינטשים בטור, הרי הערך "טוינבי, ארנולד יו" סף" תופס שנים-עשר אינטש, וכן מצויים שם ערבים נפרדים עוד לשנים-עשר בני משפחת טוינבי, שכל זכותם היא קירבת-בשר שלהם לפרופיטור. "תודת המתבר", התופסת שלושים עמוד, אף היא נתונה לא, כמקובל, למספקי הידיעות, למגני הים ולמו"לים הנדיבים, אלא לכל אלה אשר מראשית ההיסטוריה זכו בזכות-אלמוות על ידי שתרומו, איש איש לפי יכולתו, לאותה יצירה סופית של הדורות, רוחו של טוינבי. אייסקילוס, פינדר, אריסטו נזכרים כאן; הביבליה, אוגוסטינוס הקדוש, פרה אנג'ליקו, הוסיפו נופך משלהם; שבח ותודה ניתנים ל"כבוד האל", וכן, מזה ומזה, לעיר הנדיבה יורק ולדודו של המחבר, ויליאם טוינבי. אפלטון מקבל תודה על שהורה את הפרופיטור — "כשנמצאתי, בשעת מסע רוחני, בגבול העליון של האטמוספירה הפתוחה לשכל, שלא להרתע, ולהניח לדמיוני לשאת אותי לתוך הסטרטוספירה על כנפיו של מיתוס".

כיון שכך, סבורני שאין חובה עלינו לייחס לטוינבי אותה ענווה בלתי-טבעית שהוא טורח לעתים כל כך קרובות לתבוע לעצמו. או, מכל מקום, הענווה שלו מן הסתם יחסית היא: גדולתו שלו אפשר נראית לו על-אנושית במידה מובהקת כל-כך, עד שיש בכך משום מחילה על כבודו כשהוא תובע לעצמו, בפומבי, לא יותר מאשר גניוס יחיד-במינו של בן-תמותה. אשר לענווה שהוא מטיף לה כסגולה הכרחית להיסטוריון על-כרחו או באים לכלל מסקנה, שאין הוא מתכוון כלל לעצמו: הוא מתכוון למבקרי. אילו רק היו הם יותר ענוותנים, מה טוב ומה יפה היה! אז לא היו מעיזים פנים למתוח ביקורת על מי שהמריא בהדר גבהים שהם מעבר לגבולי חשכתם. לפיכך איני סבור שהדבר הוא בלתי אפשרי, מעיקרא, שטוינבי יראה עצמו כמשיח, ואמנם, אם נבדוק בעיון את החלק האבטוביוגרפי של ספרו, לא נוכל שלא נתן דעתנו על ראיות חוזרות ונישנות, שאמנם כן הוא בעיני עצמו, ואכן דומה כי טוינבי, להבדיל ממשיחים קודמים שהיו מרושלים להדאיב בבחינה זו, דאג יפה-יפה לחסידיו שבעתיד. כיון שטעם (הן ההיסטוריה כפי שהוכיח, חוזרת) מכל נסיונותיו של האבטיפוס שלו, הוא השכיל לכתוב את הנסיונות הללו על ספר, את תאריכיהם ומקומותיהם, באופן שלא תהא סכנת מינות או טעות בענינים חשורים אלו. דחוק בזויות שונות של הברית החדשה

יכול הוא אפוא לעשות קפיצת-הדרך, לקפל מיד את שנות תמורה והתפתחות, ולהטיף את הדת החדשה, זה ה'טוטי-פרוטי' החדש, "הבליל של הבתולה מרים והאל איזיס", כולו בבת אחת.

ומי יהיה המשיח החדש? תמה אני שבין הפרשנים והמבקרים המרובים כל כך של יצירת טוינבי לא שאל ולא פתר עדיין איש את השאלה הזו, ובכל זאת דומה שהתשובה יוצאת ברור מאד מתוך הכתוב. אמת, המשיח לעולם אינו נזכר במפורש; אפילו בנקודה זו אין הנביא סוטה לצד הבהירות; אבל בזהירות ובתדירות, ככל שהיצירה הגדולה מתקרבת לסופה, הרי הוא מגיע לכלל זיהוי, עד שלבסוף שוב אין מקום לטעות. בכרך העשירי של היצירה, הוא הספר האחרון לביבליה, הוא ספר ההתגלות, הסוד יוצא: המשיח מתגלה: הוא הוא טוינבי עצמו.

ז.

יודע אני שאמירה זו תיראה מחרידה לרבים. יאמרו שטוינבי כשלעצמו הוא אדם צנוע וענו, ושדבר זה פירושו לייחס לו יהירות וחילול השם. אין ברצוני לייחס לו שום דבר שאינו נראה לי כיוצא בהכרח מתוך דבריו שבכתב. אנסה אפוא להביא ראיות למסקנתי.

קודם כל עלי לומר שלא התרשמתי מן ה"ענ" וה" של טוינבי. אמת לאמיתה היא שהוא עצמו מפאר לעתים קרובות סגולה זאת. "ענווה רוחנית", אומר הוא, היא אחת הסגולות המייחדות את ההיסטוריון הגדול, והוא משבח עצמו שנקי הוא מ"מכת האגוצנטריות" שמנעה בעד היסטוריונים אחרים מהרחיק ראות כאשר ראה הוא, המונעת בעדם מלשנות ממסורות שנקבעו אצלם. אבל המעיין בספר יתקשה למצוא "ענווה" זו. מתי למשל שינה טוינבי מן הכתוב אצלו בתגובה לביקורת? דברי בקורת רבי-משקל נאמרו כנגד טענותיו בכרכים הראשונים. כלום שם טוינבי בי לבו לאלו אף לרגע קט? תגובתו האחת הייתה לשלב בכרכים האחרונים פרק של לעג ושימיצה כנגד אותם היסטוריונים מודרניים שבהיותם משועבדים בקנאות צחיחה לפרטי הטכניקה של"הם דבק בהם זה ה"רהב", ה"חטא", שלא להודות בתוקפם של החוקים ההיסטוריים שלו.

אשר לטענתו שהוא נקי מ"מכת האגוצנטריות", מאלף הוא להציץ בכרך האחרון, שם, במפתח העינינים, אתה מוצא שבעוד הערך "היסטוריה", שהוא סוף סוף נושא היצירה כולה, תופס חמישה

זכוכית צבעונית שאור היום הרציונלי מאירה מבחוץ. מה תראינה עיניו? הכל תלוי במקום הפולחן. באברסוך שבולס, למשל, ידגים החלון המצוייר את הנס הגדול של האפיפינה שנתרחש שם: כיצד המייסד, בגיל שנתיים, כשהסקרנות האינטלקטואלית ופילוסופית-המעשה דוחפות או-תו קדימה, "קיבל וקיים החלטה לרוץ לתוך הים כדי לראות מה יתרחש", והאומנת החרדה הת-זירתה, כשהיא יוצאת בברך נקועה, שעל כך נגמל לה כגמולה על ידי הכנסתה במגין נערצי הכנסיה. בית-הכנסיה באברסוך עשיר הוא עכ-שיו, שכן עולי-הרגל באים לכאן להטביל את ילדיהם בגלי הים המרפאים בזכות אותו המאו-רע, וממילא החלון מפואר, ואין צריך לומר שה-אמן לא שכת להדגיש את מוסר-ההשכל שבמאו-רע. וכיצד יכול לשכות, שהרי הרב עצמו הבלטי אותו בבהירות: "שוב לא היתה אומנת טובת-לב, שתמשוך ותרתיע אותו מן הקפיצה האינט-לקטואלית שעשה כעבור שש שנים לתוך אוקינוס ההיסטוריה" (כרך עשירי עמוד 19).

"כעבור שש שנים", מן הסתם יהרהר המתפלל שדעתו הוסחה, הלא פירוש הדבר שהמייסד שלנו עשה את קפיצתו האינטלקטואלית המכרעת ה-ראשונה בשעה שהיה בן שמונה! מתי? היכן? בנקודה זו אין בהירות בכתבי הקודש, לרוב הצ-ערי. כי המייסד עצמו מספר לנו (כרך עשירי 218) שהיה רק בן שבע בשעה שקרא בספר בראשית על שלושת בניו של נח ורשם לפניו את "הבדלת הגזע האנושי לקבוצות וקבוצות-משנה למיניהן, ואת הבעיות ההיסטוריות המת-עוררות על ידי השאלה של התיחסות קבוצות אלו זו לזו"; ושוב הוא מספר לנו (כרך עשירי 235), שלא היה עדיין בן שמונה בשעה שקרא את "גן העדן האבוד" בשלושה ימים וספג ממנו את "רעיון התיאודיקיה", ובן שבע בשעה שקי-בל מאמו את הטופס של "סיפורי מעשיות אמ-תיים מן ההיסטוריה הסקוטית" שהיה ברשותה "העומד עכשיו מאחורי גבו בחדר עבודתו בככר פמברוק 45, לונדון", טופס זה אשר "זה עתה" הוריד מן האיצטבה (כרך עשירי 18) ...

ט.

בינתיים, בכנסיות אחרות ברחבי תבל, אפשר יעלו הרהורים דומים בלבם של מתפללים אח-רים. בדאנוויץ, סופולק, מזכירה אנדרטה של האם והילד את ענין הרמזות הנבונה שרמזה לו

שלו אנו מוצאים את הסיפור האבטנטי של כל דבר שהיה חשוב בפרשת חיינו: הנביאים הקט-נים שבישרו בעמום את בואו; המשפחה הקד-רה; הילדות שסימנה בגרות מוקדמת; פיתויי הנעורים; מסעי השליחות; הנסים; ההתגלויות; היסורים. יתר על כן, בהיותו צופה לפניו ולאחר-ריו, שקד לרשום לדור אחרון כל מקום שביקר וכל חפץ שנגע בו, וכך דאג מראש למחזור מת-מיד של אותם עליות-לרגל, סגולות ותשמישי-קדושה, שאף הדת החדשה, דת הבליל והערבוב-יה, ככל דת אמתית, זקוקה להם.

ח.

כלום בכובד ראש אני מדבר? לצערי אמנם כן. התנשאותו המפליצה של טוינבי בצירוף למרידת-האור היסודית שלו, אמנם מעוררת בי סלידה רגשית. אבל אל נא נוציא את רוחנו יותר מדי. שמא ניטיב לעשות אם נעמוד בהרחק-מה, ואפילו הרחק מלאכותי. שמא נשים בינינו לבין הנושא ריוח מדומה, ומצנן, של מאת-שנים? הבה נעתיק עצמנו בדמיונו מהלך מאה שנה אל הע-תיד, באופן שנוכל להביט בשלווה על החזיון שלפנינו. הבה נניח שהכל הלך למישרים בהתאם לתכנית. עידן הפורענויות חלף-עבר. הציוילי-זציה המערבית, אחרי ירידתה הממושכת, הת-מוטטה סוף-סוף (תודה לאל) כליל, וכל הטוב שבה וכן בתרבויות אחרות נשמר ונשתמר כמ-דינה העולמית בעלת הדת העולמית של הבליל. מנקודת-מצפה זו אני מזמין את קוראי להתבונן אחרונית התבוננות קרירה בדמותו של טוינבי, כפי שהיא מצטיירת מן הברית החדשה שלו ומן הפירושים שפירושה במשך מאה שנה תלמידיו ותלמידי תלמידיו.

שעת-צהרים. האץ-קוצץ המנומנם של תפילת המייסד "אמא מרים, אמא איזיס, אמא קיבלה, אמא אישתר, אמא קואנין, אנא ברחמך הר-בים...". מצלצלת ריתמית בכנסיותיה של דת הבליל. אנו יודעים, כמובן, את דברי ימי התפי-לה הזאת, כיצד ביקשו התלמידים מן הרב ללמדם להתפלל, וכיצד "בלונדון, בשעה 6.25 אחה"צ, בחמישה עשר ביוני 1951, לאחר שהבטתי שוב על תמונת החזות המאושרת לפרה אנג'ליקו", נענה להם הרב בהביעו נוסחה זו (כרך עשירי, עמ' 143). יתכן כי בשעה שהצלילים הסתומים רועפים מיכנית משפתיו, יניח המתפלל לעיניו לשוטט סביבו. אפשר שיגוח מבטו על חלון של

המקום כפויי-הטובה באמונה החדשה. אבל ההתגלות הגדולה היא השביעית שהתרחשה בקרבת תחנת-ויקטוריה (הקרויה עכשיו "השביעית") בלונדון. באותה שעה מצא עצמו הרב "בהתייחדות לא רק עם אפיסודה זו או אחרת בהיסטוריה, אלא עם כל מה שהיה, הווה ועתיד להיות. באותו רגע היתה בו תודעה ישירה של מהלך ההיסטוריה הזורם מעדנות בעורקיו כורם אדיר ושל חייו הוא המפכים כגל בשטף גאות כבירה זו". (כרך 10 189). מה מדאיב הוא שהמיסד "לא רשם את התאריך המדויק" של המעשה. בהעדר עדות מפורשת הוצרכה הכנסיה לנקוב תאריך מקובל לקידושו השנתי של המאורע. יום הטראנספיגוראציה של טוינבי נשמר עכשיו ב-25 בדצמבר (לשעבר חג-המולד).

.

וודאי, חיי המייסד לא היו בלא אכזבות. בראשית ימיו הרי המסה בבאקנינגהמשיר, ששם השטן — בדמות הדוד פאגיאט טוינבי ("חי 1855 עד 1932" — המייסד מביא לנו תמיד את הנתונים הביאוגרפיים המועילים על המשפחה הקדושה) ובדמות הדודה הלן טוינבי ("לבית אביה הלן ריגלי מבארי, לאנקשיר") — ביקש להדיחו בגיל שבע-עשרה "לנתיב אינטלקטואלי נלוז". "דודתך גלי ואני", אמר הדוד הוקן בשכלו הישר, "הגענו לידי מסקנה שפירות את כוחך לענינים מרובים מדי, ועצתנו היא שתבחר בנושא אחד ותתרכז בו מכאן ולהבא". לרוב המזל היתה בו במשיח הצעיר "ההכרה מניה וביה כי עצה רעה היא". הוא דחה את השטן בשתי ידיו והוסיף לרדוף אחרי ידיעת-כל שטחית זו, שאחר-כך השיג אותה בהדרת נצחון. ועוד היה המקרה הנוגה של הבגידה, בגידת תלמידו ג. ל. איש קריות-צ'יזמן. צ'יזמן, נאמר לנו, הלך שבי אחר "הפולחן האור-תודוכסי העלוב של ההתמחות" עד כדי כך, שהתעקש ללמוד את הנושא שנתבקש להורות על בוריו. למזלנו גבר הרב על כל הסכנות הללו. אבל עכשיו הגיע הקץ לכל אלה. דבריהם ואפילו שמותיהם של המבקרים נמחו. פרט למקרים שהרב הואיל לתת דעתו עליהם... וכאן בלי ספק תוסח דעתו של המתפלל ועולה-הרגל כדי לשבח את ראית-הנולד שהיתה במייסד והציל למעננו חלק גדול כל כך מספרות העבר (במידה שסמך ידו עליה) מלהבות החורבן המבורך של התרבות שקדמה לדת-הבליל. קוראי

אם המייסד, והוא בן חמש, דבר שנתן לו את האפשרות-כעבור חמש שנים לכתוב חיבור טוב יותר מיתר הנערים בבית ספרו. (כרך עשירי 41)... הלאה, באוסאקה שביאפאן, עומד היכל מפואר במקום שראה המייסד בנובמבר 1929 ראוות-בובות. וזו הכניסה בלבו מחשבות עמו-קות על דטרמיניזם ובחירה הפשית (כרך עשירי 231). ביוון, בשדות שבין קאטוחאני ליתיון ער-מד מקדש-מעט כפרי לזכר אותו יום, 26 באפריל 1912, כשהמייסד שתה דיזנטריה מנהר מנוגע וכך נמלט מסכנות שירות צבאי. (הנהר המבורך מרפא עכשיו את המחלה שהשפיע אז)... המייסד קום שצלה המייסד את נהר פרת (כרך ט' 38) הוא כמובן מקום עלייה לרגל, גדוש כייסים ושור-חרי בקשיש. ביורקשיר ימצא התייר שאינו הולך בגדולות את המקום ששם השכיל המשיח לצוד את "הנתונות הבלתי משומשות עדיין של גלי מאורעות פסיכיים" מקדמת הימים; ובכנסיית אמפלפורת ימצא מעל המזבח את התבליט המעלה זכר חלומי המפורסם של המייסד "בשנת 1936 להולדת הנוצרי" (ברית ישנה 47). כשהוא נאחו בצלבו של ישו: נבואת לב על ענותו בב-אות (כרך 9, 634).

אין מספר למקומות הקדושים הזוטים. כי המייסד לא זו בלבד שהרבה לנסוע יותר מפאולוס הקדוש ומפרנציסקוס קסאוואר הקדוש, אלא הוא ראה את הנולד וטרח להניח לשלומי-אמוניו את פרשת מסעותיו לכל פרטיה. רק רשימת המייסד קומות שביקר תופסת במפתח-הענינים שלושה וחצי אינצ'ים בטור. אבל מן הראוי שנוכיר את שבעת המרכזים הגדולים של הדת החדשה, ה-קרניים שבע התחנות, שבהם נתגלו למייסד שבע התגלויות היסטוריות במישרים — שהוא שייך פור ניכר לעומת "ברק-ההשראה היחיד שפקד את גיבון" (כרך 10 103) — שאז "נתייחד ייחוד כהרף-עין עם המאורעות בעבר הרחוק". התחנה הראשונה היתה באוכספורד (עכשיו ארנולדופור-ליס) "בשנת 1911" (ברית ישנה 22). האחרים היו על ראש הפארסאלוס ב-10 בינואר 1912 (ספורים בלוויית מדריכים ביום השנה); במור-נאוואסיה ב-23 באפריל 1912, ששם "התיישבים המהורהרים" שראה (כרך 10 136) הם עכשיו דמויות מסוגגנות באמנות-המקום, כמו השור והחמור של בית-להם בציור האיטלקי; ובחצי-האי שבמפרץ ציהלי מ-24 בנובמבר 1929, ששם, על אף המאורע החשוב הזה, עדיין לא דבקו ילידי

אבל נניח לפרטים אלו. לא תוכן יצירתו של טוינבי הוא מעניני. אחת היא לי אם הוא קרא איזה ספר בלתי חשוב בספריה של קלוב אתניאום או בכרך פמברוק מס' 45, בקיץ 1907 או בספטמבר 1952. מעונין אני באופייה ולא בתכנה של יצירתו; ומעונין אני בכך משום שביסודו של דבר היא בעיני לא רק מוטעית אלא — אין זה ענין של רגש — נתעבת. שכן טוינבי לא זו בלבד שהוא מטיף תורה של מרידת-אור ביודעים; אלא הוא בא לערער את כוח רצוננו, לברך על תבוסתנו, להתמוגג מעונג על חורבנה של הצייויליזציה שלנו — לא משום שהוא תומך בצורת הצייויליזציה המאיימת עלינו, אלא משום שמפת עמת אותו תשוקה — אין לנו מילה אחרת לכך — תשוקה מאזוכיסטית להיות מנוצח ונבוס. אם היט לר וסטאלין עלזו לסיכוי חורבן המערב, היתה זו לפחות עלזה גסה ומובנת. הם ליקקו שפתייהם משום שציפו לשלל. טוינבי אין לו אינטרס ברור כגון זה לתמיכתו בכובש. הוא רעב מבחינה רוחנית לא לכיבוש זה או אחר, אלא לתבוסתנו.

תבוסה מידי מי? לא איכפת לו לטוינבי. אחת היא לו אם משטרו החדש של היטלר או הקומוניזם העולמי הוא שימציא את המסגרת החילונית הבלתי חשובה לדת-הבליל שלו. הנה עמד בשנות 1947—1951 והכריז ג'יימס ברנהאם, האכס-מארכסיסט האמריקני, לאחר שבלע את תורת הברית הישנה של טוינבי על קרבה ועל כרעיה, כי "הצייויליזציה המערבית הגיעה לשלב בהתפתחותה המחייב יצירת האימפריה האוניברסלית שלה". וקרא לממשלה האמריקנית לאחוז בשעת הכושר ולקום ולהרוס את הממשלה הרוסית. "אם היא צורך בכך על ידי מלחמה טוטאלית". שאיפה זו לא היתה שונה הרבה מזו של היטלר. ואמנם אם נעיין היטב במדיניותו של מר ברנהאם נמצא שהיא דומה לזו של היטלר: שכן הוא הכריז כי חשיבותם של בעלי-ברית אירופיים יש למדדה לא מצד זיקתם לערכים ליבראליים כלשהם, אלא רק מצד שנאתם לקומוניזם. לפיכך עמד ופסל את כל המנהיגים הלאומיים זולת הגנרל פרנקו, הגנרל צ'אן קאי שק, הגנרל דה-גול, והאפיפיור. אם זוהי אבן-הבוחן לחשיבות ולסגולה, דומה חבל שלא הניחו להיטלר בשלום. סוף-סוף הוא היה אנטי-קומוניסט ללא-ערעור, ואפשר שהיה נחוץ כדי להגביר את חיל הצלבנים הבלויים של מר ברנהאם. מכל מקום, אין לשער כי שלושת הגנרלים והאפיפיור יפליאו לעמוד בפני הצבא הא-

טוינבי כיום יש שסולדים הם מן הציטטות המרובות, שנראות בלתי שייכות לענין בעיני אנשים שטחיים, מן הספרות הקדומה והחדשה. לשם מה שואלים הם, כל אותן האסמכתות המדוקדקות? כלום אי אפשר לומר כי תכניותיו של אדם "עלו בתוהו", וכלום אין להביע את הצירוף "עינים להם ולא יראו" בלי להביא מראה-מקום לכל הורעותיו של צירוף זה בביבליה (הנוצרית)? אבל מחשבת-רגע דייה לסתום כל הטענות המחוצפות הללו. כלום אין הללו מבינים שהרב אינו כותב למעננו אלא למען בני בנינו באחרית הימים המועמטת שהוא נביאה? עד לאותה שעה בוודאי לא יישאר זכר לכל הספרות ה"פגנית" מלשעבר, באופן שרק אותן הפיסקאות המשומרות כביכול בביבליה החדשה יהא להן חלק בנצחיות; כשם שקטעי הספרות החילונית העברית היתה להם השארת הנפש בכתבי הקודש הנוצריים. בדרך הטבע יצריכו קטעים תלושים אלה מספרות העבר האבודה פירושים והערות, שבעינינו, היודעים עדיין את המקורות, נראים כמטרידים. תחת להתרעם על הדפים הגדושים והצפופים, מוטב שנביע תודתנו לטוינבי שהתיר לכמות ניכרת כזו של הספרות הטרומ-טוינבית לבוא ולהינצל, בעתות סערה אלו, בתוך תיבת-נח זו של כתבי קדשו.

י"א

רב לי. קשה לעמוד בפני פיתויי הדמיון כשאתה עוסק ביצירה ענקית. יומרנית וחסרת כל הומור זו, ואפשר שהרחקתי לכת קצת יותר משעלולה הכהונה האורתודוכסית של בית טוינבי ללכת ביום מן הימים. ואולם הציטטות שהבאתי דיין לבסס את טענתי. כלום היה מחבר כלשהו, ויהא דברו אפוקליפטי ביותר, שטרח להודיע ברבים את הפרטים הטפלים הללו שבחיינו, את האותות השונים על בחירתו והועדתו או להציג עצמו כמוצר הסופי של ציוויליזציה אחת, וככרוו והמחוקק והנביא של ציוויליזציה אחרת? כלום היה עוד תלמיד-יחסם נוצרי שהעלה על עצה מו את המאורעות השונים של המיתוס הנוצרי? אילו הבאנו את המסקנות בלא אסמכתאות וראיות, היו פוסלים אותן כבלתי ראיות לאמון. אנוכיות זו, אף תביעתו של מוחמד להיות הנביא היחיד מחוריה כנגדה. ואולם מוחמד, כפי שאומר טוינבי, היה "נביא בלתי מוצלח במובהק". הוא הפיץ דתו מסין עד ניגריה, מהודו-סין עד ספרד. טוינבי, ברי, הוא המשיח של עולם רחב יותר.

המערבית. אכן יש בלי ספק ירידה יחסית בכוחה ועצמתה של אירופה המערבית, ירידה שהיא פרי ההישגים הטכניים של אירופה המערבית וגיוס כוחם ואוצרותיהם של השטחים הגדולים יותר המאפילים עליה עכשיו. לא יתכן עוד ש־אירופה המערבית— כלומר בריטניה וצרפת, ארצות השפלה ואיטליה— תשלט בעולם כלשעבר אך מי חושב את ה"שליטה" כסימן מהותי לציווי ליזאציה? ומכל מקום, ירידה ממשית זו היא יחסית ולא מוחלטת: אין מן הדין לייחס "מחלה" לאדם שעדיין הוא בריא כשהיה, אלא שצמח ועלה עליו אחד ענק. יתר על כן אם נשווה את אירופה המערבית כיום לאירופה המערבית בשנות ה־שלושים נמצא שבכמה בחינות היא בריאה הרבה יותר בימינו. בשנות השלושים היו גרמניה ואיטליה אבודות מבחינת המערב. כיום כל איטליה ומחצית גרמניה שבו אליה בתשובה שלמה. בשנות השלושים נעשה המצב התברותי ברחבי מערב־אירופה רופף ביותר בעטיים של "ניגודי הקפיטליזם", שגם היטלר וגם סטאלין ביקשו לנצלם. כיום הותרו ניגודים אלה במידה מרובה כל כך, ששום ארץ מערבית אינה חוששת ברצינות מפני מהפכתה. נהפוך הוא. בארצות הקומוניסטיות במזרח אירופה, ניגודי הקומוניזם המאיימים במהפכה, ואנשי־הרוח של פולין, הונגריה, ורוסיה עצמה, צופים אל "הקפיטליזם הסוציאלי" של המערב שימציא להם תשובה. בנסיבות אלו הדיבור על המערב כאילו לא רק כוחו ירד באופן יחסי, כאילו הוא מייצג ציוויליזציה חולה, הוא דיבור שאינו רק בלתי נכון; מופרך הוא.

אם יטריחו עצמם הללו המבקשים לקח מן ההיסטוריה, חזקה שימצאו כי המערב כבר "שקע" לא אחת קודם לכן. למשל, בראשית המאה השש־עשרה, נתמעט העולם הנוצרי עד כדי גבולות צרים, כאשר לא ידע מאז נפלה האימפריה הרומית המערבית. הערים הנוצריות לפנים של אסיה וצפון אפריקה אבדו; התורכים פרצו אל לבה של אירופה. האיים הנוצריים בים התיכון, שהנצרות היתה שלטת בהם זה ימים רבים, ה־ערים הנוצריות בלגרד ובודפשט, כולם אבדו. מתי, שאלו, ייעצר מסע הכיבוש? אירופה ניצלה, אמרו, רק בזכות הסואפים של פרס שהסichו דעתם של התורכים באסיה. והנה, נוסף על כל הפרורענויות הללו, בא השסע הגדול שבעקב הרי־פורמציה הפרוטסטנטית. מה תימה אם האפיפיור

דום, ולפיכך אין לו לטוינבי אלא לצפות לכיבוש רוסי של אירופה. הוא צופה לכך בלי מורת־רוח גלויה. העיקר לדידו שתקום אימפריה עולמית. הפרטים החילוניים אינם חשובים. הנצרות נצרכה למסגרת החילונית של האימפריה הרומית: מה בכך אם הקיסר היה אוגוסטוס או נירון, אלאגב־לוס או דיוקלטינוס? מי יודע, בסופו של דבר, אחרי שלוש מאות שנה, יקום אולי אפילו קונסטנטין.

הנה כי כן, טוינבי עודנו בעל־הברית הפילוסופי של כל כובש שיחריב את המערב. והו דומני ההסבר לפרדוקס שכמה מן המבקרים מצאו ביצירתו. שכן אם כי טוינבי מציג עצמו תמיד כדמות ענוגה ואנינה, כעולה־רגל המבקש בצניעות הבנה אוניברסלית, הרי עיקר ענינה של ההיסטוריה שלו בשושלות וכיבושים. אין הוא מעונין באמנות ובמדעים, במסחר ובתעשייה באדמיניסטרציה וכספים. לבו נתון יותר לאימי המלחמה, למצעד הלגינות, לכיבוש אימפריות, ליסוד שושלות עריצים. "עיסוק יתר זה באלימות", אומר מבקר אחד, "היה מתמיהנו לגבי פציפיסט ואוהב אדם מובהק כמוהו, אילולא לימדנו פרויד את משמעותה של דו־ערכיות". לא־מיתו של דבר, חוששני, ההסבר הוא פשוט. כלב אנשי־רוח רבים הולך לבו של טוינבי שבי אחר האלימות הגסה, והוא משתוקק להיכנע לה. והוא איל והוא מזהה את עצמו עם ההיסטוריה של העולם, זו שחש בשעתו "שהיא זורמת מעדנות בעורקיו כזרם כביר", רוצה הוא שהעולם כולו יכנע לה אף הוא.

ב

כזו, דומני, הפילוסופיה של טוינבי. הרי זו תורת תבוסנות משיחית. טוינבי מתעב את הצי־ויליזאציה המערבית משום שהיא מיסודה ליבראלית ורציונאלית. כיון שהוא מתעב אותה הרי הוא רוצה בחורבנה ולא איכפת לו מי יחריבה. על חורבותיה הוא צופה חברה חדשה. או ליתר דיוק דת של חברה חדשה. החברה החדשה עצמה, במידה שהדבר נוגע לו, אפשר שתהא חברה היסוט של 1984, ובלבד שהדת תהיה דת־הבליל שהוא נביאה ומשיחה. ולזאת הוא קורא תקווה גדולה למערב! וכי תימה הוא שגדול מבקריו קרא לזאת "גידוף וחילול־שם של המערב"?

שהרי לאמיתו של דבר אין לנו כל סיבה לחבוק ידינו ולהשלים עם מותה הבלתי־נמנע של התרבות

חלפו לבלי שוב, והשלימו מעתה לכליון הקרוב. ואף על פי כן הרי היה זה דורם של בייקון ודיקארט, תחילתן של אותן התגליות המדעיות שהעשירו והקלו חייו של האדם!

על כן נחדל לנו משקיעת המערב. מבחינה מוחלטת, לא יחסית, צירוף זה חסר כל משמעות. לוחות הערכים של טוינבי יש להם שייכות למדע ההיסטוריה המודרנית ממש כמו הכרונולוגיה של הארכיבישוף אשר. ואשר למשיח ולאחרית ה-ימים, אם ניתן דעתנו אליהם כל עיקר, יהא זה כרוח-בלהות בלבד. אם הפוליטיקה של 1984 והדת של הבליל, הוא כל מה שנביאנו החדש יכול להציע לפנינו כגמול על צידוק-הדין וההש-למה עם החורבן "הבלתי נמנע" שהוא חוזה, הרי לפחות דבר זה צריך להמריצנו להטיל יונה זה מהספינה אל הים ולעמוד על נפשנו. סוף סוף, כבר אמר אותו חכם, הדבר שאין לעמוד בפניו אינו לעתים קרובות אלא דבר שלא עמדנו בפניו.

קלמנס השביעי, טוינבי של אותם הימים, סבור היה כי אחרית-הימים הכתובה והנחרצה באפ-קליפסה ממשמשת ובאה, ובהלך-רוחו זה הומין את מיכאל אנג'לו לצייר את יום-הדין על קיר הקפלה הסיסטינית? ואף על פי כן, כשאנו צופים לאחור, לא חוות זו של המאה השש-עשרה היא הנראית לנו כבעלת משמעות. המאה השש-עשרה היא בעינינו ראשית גדולתו של המערב. אפילו ב-עיני טוינבי, הרואה את גדולת המערב כירידתו, המאה השש-עשרה היא התחלתו ולא סופו של התהליך.

כיוצא בזה אפשר לטעון על המאה השבע-עש-רה. גם אז עמדו קצת נכאי-רוח והכריזו שהעולם מתקרב לסופו. הטבע, הם אמרו, מתנוון והולך, ובעוד שבעלי-התלהבות צפו בנפש שוקקה לאח-רית-הימים. היו רואי-קודרות שהיו ממלמלים, בדומה לסיר תומאס בראון, כי "מאוחר מדי לשאוף גדולות, תמורתיו הגדולות של העולם